BUXORO VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi

MATNNI O’QISH VA TUSHUNISHGA DOIR KO’RSATMALAR

BUXORO - 2025

Ushbu metodik tavsiya kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarni kitob o‘qishga qiziqtirish masalalariga bag’ishlanadi. Tavsiya boshlang’ch sinf o‘qituvchilari, pedagogika instituti bitiruvchi talabalari uchun metodik yordam sifatida tayyorlangan.

Tuzuvchi: **Aslanova Nozima Xakimovna**

Taqrizchi:

A.R. Hamroyev - BuxDU, p.f.b.f.d, professor

Ushbu metodik tavsiya Buxoro viloyati PMM ilmiy kengashining 2025 - yil ____ _____dagi ___-sonli qarori bilan nashrga tavsiya qilingan.

KIRISH

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) – bu boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajalarini baholovchi xalqaro tadqiqot dasturi bo‘lib, ta’lim tizimidagi yutuqlarni kuzatish, zaif nuqtalarni aniqlash va o‘qitishni takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqot har besh yilda bir marta o‘tkaziladi va o‘qish ta’limini yaxshilash uchun dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

PIRLS tadqiqotining maqsadlari va ahamiyati:

O‘quvchilarning matnni o‘qib tushunish darajalarini kuzatib borish va tendensiyalarni aniqlash;

Yangi yoki qayta ko‘rib chiqilgan ta’lim siyosatining ta’sirini baholash;

Ta’lim jarayonidagi bo’shliqlarni aniqlab, pedagogik faoliyatda o‘quv islohotlarini amalga oshirishga yordam berish.

Tadqiqot ma’lumotlari va xulosalar asosida o‘qitish texnikalarini va o‘quv materiallarini takomillashtirishga imkon berishdan iborat.

PIRLS tadqiqoti ta’lim tizimiga aloqador shaxslarga o‘qish ta’limini yaxshilash uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni taqdim etadi.

Ushbu ko’rsatmalar sinfda hamda sinfdan tashqari o’qish jarayonini samarali tashkil etish, o’quvchilarga badiiy va axborotli matnlarni o’qish va tushunish kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini yanada qiziqarli qilish maqsadida taqdim etilmoqda. Shuningdek, matnni o’qish va tushunish bilan bog’liq “Scanning”, “Prefrasing”, “Reconstructing” hamda “Renaming” turkumidagi mashq va texnikalar keltirilgan.

SCANNING

MATNNI KO’ZDAN KECHIRISH ORQALI MAZMUNINI ANIQLASHGA DOIR MASHQLAR

O’quvchiga matnni to'liq o'qimasdan turib ham, uning asosiy g'oyasi, tuzilishi va muhim detallarini tezda aniqlash uchun qo’llaniladi.

TAVSIYALAR:

- ko’p uchraydigan so’zlarni o’qish orqali matn yuzasidan tushuncha hosil qilish;
- matnni ko’zdan kechirish;
- matnning kirish va xulosa qismlarini o’qish orqali uning mazmunini anglash;
- matndagi rasmlar, grafiklar va jadvalarni ko'rib chiqish orqali taxminiy xulosa hosil qilish…

kabi texnikalar matnni ko'zdan kechirish orqali uning mazmunini anglash ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

TEXNIKALAR:

Matnni ko’zdan kechirishga yo’naltirish: zikzak, yuqoridan pastga, pastdan yuqoriga tomon ko’zlarni yugurtirish

PREFRASING

MATNDAGI SO’ZLARNI O’Z MA’NODOSHI BILAN ALMASHTIRIB, YANGI MATN TUZISHGA DOIR MASHQLAR

Matndagi so’zlarni o’z ma’nodoshi bilan almashtirib, yangi matn tuzish orqali o’quvchining so'z boyligingizni oshirish, nutqida uchraydigan kamchiliklarni tuzatishga o'rgatish va matnning ma'nosini o'zgartirmasdan uni yanada qiziqarli qilishga yordam beradi.

TAVSIYALAR:

- Oddiy matnni tanlash (masalan, o’quvchilar yoshiga mos bo’lgan darslikda berilgan yoki sinfdan tashqari o’qish uchun hikoya yoki informatsion matndan parcha). Undagi oddiy so'zlarni bir yoki bir necha ma'nodoshlar bilan almashtirish;
- Murakkab so'zlarni yoki soddaroq va tushunarliroq ma'nodoshlari bilan almashtirish orqali matnning o'qilishini osonlashtirish;
- Matndagi bosh yoki ikkinchi darajali bo’laklarni topish va o’z ma’nodoshlari bilan almashrirish….

MISOL UCHUN:

“Nechta so’z almashdi?”, “So’z turkumlarini

RECONSTRUCTING

MATNNI BO’LAKLARGA BO’LIB, QAYTIB QURISHGA DOIR MASHQLAR

O’quvchida mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va matn turini tushunish, mulohaza qilish qobiliyatini rivojlantirish maqsadida matn tarkibiga e’tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Bu mashqlar matnning yaxlitligini, bo'laklar orasidagi bog'liqlikni va mantiqiy ketma-ketlikni anglashga qaratilgan.

TAVSIYA:

Matndagi gaplarni aralashtirib, gaplarni qayta tartibga solish orqali matnni to'g'ri ketma ketlikda tuzishga yo’naltirish.

TEXNIKALAR:

MATNDAGI GAPLARNI ARALASHTIRISH:

1. Ular sayyoramizning ekotizimiga zarar yetkazadi.
2. Atrof-muhitni muhofaza qilish har bir insonning burchidir.
3. Chunki ular atmosfera va suvni ifloslantiradi.
4. Shuning uchun chiqindilarni kamaytirish yoki qayta ishlash kerak.

To'g'ri tartib: 2, 4, 3, 1

Mashq: Matndagi bo’sh joylarni to'g’ri keladigan

RENAMING

MATNNI QAYTA NOMLASHGA DOIR MASHQLAR

Mashqning bu turi matnning asosiy g'oyasini tushunish va uni qisqa, aniq va diqqatni tortadigan tarzda ifodalashni talab qiladigan ajoyib mashq. Bu mashq o’quvchining tahliliy fikrlash, ijodkorlik va kommunikativ qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi

TAVSIYA:

- Matnni diqqat bilan o’qish va uning asosiy g'oyasini bir necha so'z bilan ifodalashga harakat qilish,
- matndagi takrorlanuvchi so'zlar, asosiy tushunchalar va xulosalarga e'tibor berish;

MATNNING ASOSIY MAVZUSINI ANIQLASH UCHUN TAXMINIY SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

- Matn nima haqida?
- Muallif nima haqida yozmoqda?
- Matnning asosiy g'oyasi nimadan iborat?
- Sarlavhada ishlatilishi mumkin bo'lgan asosiy so'zlarni toping;
- Matnda eng muhim so'zlarni yoki iboralarni ajratib ko'rsating.
- ko’p uchraydigan so'zlar matnning asosiy mavzusini va mazmunini aks ettirishiga e’tibor bering

O‘QUVCHILARNI KITOB MUTOLAASIGA QIZIQTIRISH

XXI asrning dastlabki yillarida xorijda, shu jumladan mamlakatimizda ham o‘quvchilarning bilish faoliyatini tizimli yondashuv asosida faollashtirish zamonaviy didaktikaning yetakchi masalalaridan biri sifatida o‘quvchilarda ijodiy tafakkurning rivojlanishi hamda ularda bilish faolligining ta’minlanishiga alohida ta’sir ko‘rsatmoqda.

“Odamlar o‘qishdan to‘xtashlari bilan fikrlashdan to‘xtaydilar”, degan edi fransuz faylasufi Deni Didro. Ko‘pgina olimlar, psixologlar va o‘qituvchilar ko‘p yillardan buyon o‘qish jarayonining qiziqarli va samarali bo‘lishi ustida ish olib borganlar.

Zamonaviy jamiyatda boshlang‘ich sinfdan o‘qish savodxonligi mukammal shakllangan o‘quvchi boshqa fanlarda o‘rganayotgan matnlarni anglash orqali mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlaydi, olgan bilimlarini hayotda qo‘llay oladi. Ta’lim tizimining bugungi vazifasi o‘quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot oqimidan oqilona foydalanishga o‘rgatish, uzluksiz samarali ta’lim olish uchun maqbul muhit, sharoit yaratishdan iborat.

Kitobga havas ilk yoshdan namoyon bo‘la boshlaydi. Kichik yoshli bolalarga oilada ota-ona va bobo-buvilar, ta’lim muassasalarida esa tarbiyachi va o‘qituvchilar turli ertak va hikoyalar aytib beradilar, maktab yoshiga yetgan bolalarga esa turli ertak va hikoyalarni kitoblardan o‘qib berib, ularni kitob o‘qishga qiziqtirib borishadi. O‘quvchilar 9–10 yoshga yetganda unga o‘zi sevgan kitobini tanlash uchun imkoniyat berish va shu yoshdan boshlab, undan o‘qigan hikoyasi

yoki badiiy asari xususida taassurotlarni o‘rtoqlashish zarur. 12–13 yoshdagi bolalar o‘z dunyoqarashidan kelib chiqib o‘zining qiziqishi va didiga mos asarlarni tanlab o‘qiy oladi. Faqat buning uchun ota-ona va o‘qituvchilar yo‘naltiruvchi va qo‘llab quvvatlovchi omil sifatida ularga yordam berishlari kerak. Chunki, kitob o‘qish insonning ma’naviy olamini boyitadi, dunyoqarashini kengaytiradi va so‘zlashuv madaniyatini oshiradi. Kitobxonlikka kichik yoshdan boshlab o‘rgatish butun dunyo mamlakatlarida dolzarb global ahamiyat kasb etmoqda. Shu jumladan Respublikamizda ham o‘quvchilarni mutolaaga qiziqtirish ta’lim jarayoni qatnashchilari uchun asosiy muammolardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Ma’lumki, mamlakatimizdagi 4-sinf o‘quvchilari 2021-yil PIRLS - (ingl. Progress in International Reading Literacy Study, ya’ni matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot) xalqaro baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida ilk marotaba ishtirok etdi. Bunda respublika bo‘yicha jami 180 ta maktab tanlab olindi va 2021-yilda jami 5948 ta o‘quvchi ishtirok etdi. Ushbu dastur doirasida o‘quvchilarning matnni o‘qish va uni tushunish kompetensiyalari baholanadi. PIRLS-xalqaro baholash dasturi talablariga mos test va topshiriqlar ham aynan shu maqsadni qamrab oladi. PIRLS xalqaro baholash dasturining amaliy ahamiyati mamlakatimiz boshlang‘ich ta’lim tizimida ijobiy imkoniyatlarni qo‘lga kiritishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi (1-rasmga qarang)

PIRLS-xalqaro baholash dasturida ishtirok etishning imkoniyatlari

PIRLS-xalqaro baholash dasturida ishtirok etish orqali mamalakatimiz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ona tili va o‘qish savodxonligini tekshirish bilan birga ularning badiiy adabiyot mutolaasiga qiziqishi, munosabati, o‘qish savodxonligi bilan bog‘liq darslar maktablarda qanday tashkil etilayotganligini bilish imkoniyatlari qo‘lga kiritiladi.

PIRLS (matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot)da boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining asosan sinfda o‘qish va sinfdan tashqari o‘qish darajasi baholanadi. Bu jarayonda badiiy asarlar mutolaasi orqali “badiiy dunyoqarash elementlarini egallash” hamda “axborot olish va undan foydalanish”ga alohida e’tibor qaratiladi. PIRLS - xalqaro baholash dasturi talablariga mos ravishda boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matn ustida ishlash jarayonida samarali ish turlaridan foydalanish ko‘zda tutiladi. Bunda turli xususiyatga ega bo‘lgan badiiy va axborotli matnlar tanlab olinadi. Bu matnlarda ma’lumotlar turli ko‘rinishlarda beriladi. Boshlang‘ich sinf darsliklarida

berilgan badiiy matnlar asosan quyidagi tiplarga bo‘linadi (2-rasmga qarang).

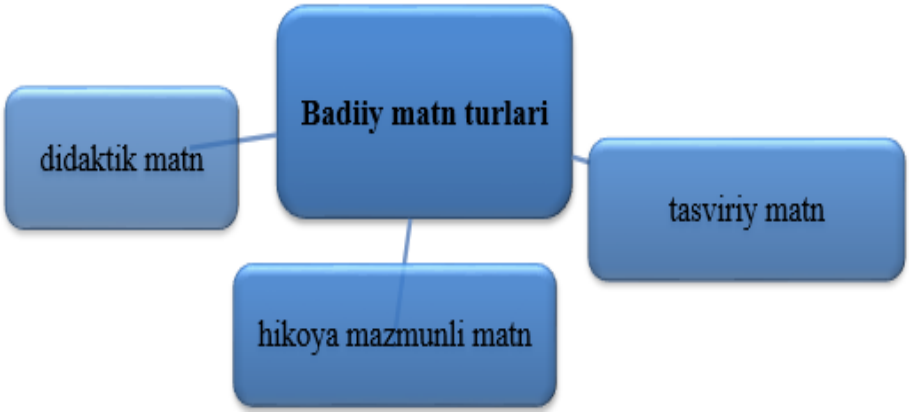

2 - rasm. Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida berilgan badiiy matn turlari

Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsligida badiiy matnlarning didaktik, tasviriy va hikoya mazmunli turlari kiritilgan. Bu turdagi matnlar mazmuni aynan boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilar saviyasiga mos keladi. O‘qish darslarida badiiy asarlar ustida ishlash orqali o‘quvchilarning matn mohiyatini anglash ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Shuningdek, matn mazmunini anglashga qaratilgan o‘yin-mashqlar, zamonaviy innovatsion metod va texnologiyalar sifatida “Scanning” - ko‘zdan kechirish orqali o‘qish va anglash, “Renaming” – matnni anglash asosida unga yangi nom qo‘yish, “Prefrasing” – matndagi so‘zlarni o‘z ma’nodoshlari bilan almashtirish asosida tushunish, “Reconstructing” – matnni qaytib tuzish orqali uning mazmunini anglash kabi mashq turlaridan foydalanish o‘quvchilarda

nutqiy, lingvistik, anglash, faol fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi, og‘zaki nutqni ravonlashtiradi.

Ma’lumki, o‘yin va turli mashqlar boshlang’ich sinf o‘quvchilarida tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, tadqiq qilish, hisoblash, o‘lchash, yasash, sinash, kuzatish, solishtirish, xulosa chiqarish, mustaqil qaror qabul qilish, guruh yoki jamoa tarkibida ishlash, nutq o‘stirish, til o‘rgatish, yangi bilimlar olish faoliyatlarini rivojlantiradi.

Barcha o‘yin turlarini tasniflaydigan bo’lsak, ular funksional, mavzuli, konstruktiv, didaktik, sport va harbiy o‘yinlarga ajratiladi.

Didaktik o‘yin turlarini tanlashda, quydagi mezonlarga rioya qilish yaxshi natijalar beradi:

- ishtirokchilarning tarkibi bo‘yicha, ya’ni o‘g‘il bolalar, qiz bolalar yoki aralash guruhlar uchun o‘yinlar;
- ishtirokchilarning soni bo‘yicha: yakka, juftlikda, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi, sinflararo va ommaviy tarzdagi o‘yinlar;
- o‘yin jarayoni bo‘yicha — fikrlash, o‘ylash, topag‘onlik, harakatlarga asoslangan, musobaqa va boshqalarga yo‘naltirilgan o‘yinlar;
- vaqt me’yori bo‘yicha — dars, mashg‘ulot vaqtining reja bo‘yicha ajratilgan qismi,
- o‘yin maqsadiga erishguncha, ya’ni g‘oliblar aniqlangunicha davom etadigan o‘yinlar.

Ta’limiy o’yinlarning boshqa o’yin turlaridan farqi shundaki, bola bu jarayonda ishtirok etish orqali bilim oladi, egallagan ko’nikma va malakalarini kengaytiradi. Ona tiliga oid o’yin-topshiriqlar ham boshqa fanlardan tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlar singari, avvalo, muayyan

maqsadga qaratilgan vazifani bajaradi. Bu vazifalar o’quvchini bilim, ko’nikma va malakalar bilan qurollantirishni nazarda tutadi.

Shunday ekan, demak, o’qituvchi o’quvchilarni belgilangan vazifani bajarshiga undaydi, yo’naltiradi. Bu jarayon o’quvchidan oldin egallagan bilimlarii xotirada tiklashni, zaruriyat tug’ilganda uni yangi sharoitda qo’llay olishni, o’zida mavjud bo’lgan barcha imkoniyatlarni ishga solishni talab etadi.

Ta’limiy o’yinlarda harakat usuli ham muhim ahamiyat kasb etadi. O’yin harakati o’quvchilarning diqqatini o’ziga tortishi bilan birga, ularning faoliyatini tezkor namoyish etishga ham undamogi darqor. Chunki bellashayotgan o’quvchilar yoki muayyan guruhlardan tezkorlik, sezgirlik, chaqqonlik talab etiladi. Shuni unutmaslik lozimki, faqat harakat usulidan xabardor o’quvchigina o’yin shartini bajarish yo’lini topadi.

Ta’limiy o’yinlar hamma vaqt belgilangan qoidaga bo’ysunadi. Shubhasiz, bu qoidalar o’yin topshiriqning shartida o’z ifodasini topadi. O’yin qoidasiga qat’iy amal qilish uni muvaffaqiyatli bajarishning asosiy shartidir.

Dars jarayonida tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlarning asosiy maqsadi o’quvchilarni zerikish va toliqishdan saqlashdir. Shuni yodda tutmoq lozimki, o’yin orqali singdirilgan bilim o’quvchi xotirasiga mustahkam o’rnashib qoladi va bu bilimlarni u har qanday tanish va notanish sharoitda o’quvchi bunday topshiriqni bajara olmaydi.

Ona tili fanidan o’yin-topshiriqlarni tuzishga qo’yiladigan yana bir muhim talab *uning* tarbiyaviy, didaktik, psixologik va gigienik

tomonlariga e’tiborni kuchaytirishdir. Bu guruhlar bir-biri bilan uzviy bog’liq, bo’lib, ularning birini ikkinchisizsiz tasavvur etib bo’lmaydi.

Tarbiyaviy talab tanlanadigan so’z, so’z birikmasi, gap va matnlarning muayyan tarbiyaviy maqsadga bo’ysundirilganligida namoyon bo’lsa, didaktik talab topshiriq shartining to’g’ri shakllantirilganligi, ularning o’zaro bir-birini to’ldirishi, o’quvchilarning bilim saviyasiga muvofiqligi kabilarda o’z aksini topali.

Psixologik talab o’yin-topshiriqlarning, avvalo, bolalarning yosh va shahsiy xususiyatlariga mos tushishi, o’yin-topshiriqlarning o’quvchida sezgi, diqqat, iroda, idrok, xotira, tafakkur kabi ruhiy xususiyatlarning rivojlanishiga ta’sirida yuzaga chiqadi.

Gigiyenik talab shundan iboratki, o’yin-topshiriq o’quvchilarni toliqtirmasligi, zeriktirmasligi, jismoniy rivojlanishiga salbiy ta’sir etmasligi va zo’riqtirmasligi kerak.

Ta’limiy o’yinlarga qo’yiladigan yana bir muhim talab - o’quvchilarni o’yin qoidasiga rioya qilishga o’rgatishdir. Ma’lumki, o’yin muaayyan qoida asosida o’tkaziladi. Bu qoida bolaning o’qishda o’zini qanday tutishi, nimani qanday bajarish lozimligini ko’rsatadi. Shuning uchun o’yin qoidasi ta’limiy o’yinda o’yinni tashkil qilish tartibidan iborat bo’lib, belgilangan qoidaga qat’iy rioya qilish orqaligina maqsadga erishiladi. Shunday ekan, ta’limiy o’yinni o’tkazishdan oldin o’quvchilarga o’yinni o’tkazish qoidasi, o’yin mazmuni, uning natijasi nimadan iborat ekanligi o’qituvchi tomonidan tushuntiriladi. O’yin qoidasini tushunish o’quvchilarning o’z faoliyatlarini ma’lum tartibga solishlariga, asosiy e’tiborni ko’zlangan

maqsadga bo’ysundirishlariga, diqqat, iroda va fikrni aniq nuqtaga qaratishga yordam beradi. O’yin qoidasiga rioya qilish natijasida o’quvchilar darsda o’zini tuta bilishga, noo’rin gapirmaslikka va eng muhimi, o’z faoliyatlarini o’zlari boshqarishga o’rganadilar.

O’yinda ma’lum natijaga erishish o’yin qoidasiga rioya qilish, belgilangan vazifani bajarish orqali amalga oshiriladi. O’yin shunday yakunlanmog’i lozimki, bolalar undan ma’naviy ozuqa olsinlar, puxta bilimga ega bo’lsinlar, mashg’ulot ular uchun zavqli jarayonga aylansin. O’yin oxirida har bir bola o’zini xursand his qilsin, ehtiyoji qondirilganiga qanoat hosil qilsin. Shubhasiz, o’yin oxirida qoidaga qat’iy amal qilib, topshiriqni namunali bajargan va ko’zlangan maqsadga erisha olgan o’quvchilar rag’batlantiriladi. Bu esa navbatdagi ta’limiy o’yinni o’tqazish uchun zamin tayyorlaydi.

O’yin-topshiriqlarga qo’yiladigan yana bir muhim talab o’quvchilar oldiga qo’yiladigan vazifaning asta-sekinlik bilan murakkablashtirilib borilishidir. Topshiriq shartini murakkablashtirish bolaning hayot tajribasiga, uning oldin egallangan bilim, ko’nikma va malakalariga asoslanib amalga oshiriladi. Misol tariqasida so’z o’yinlari turkumiga kiruvchi “Perefraza”, ya’ni “So’zni almashtirish” o’yiniga e’tibor qaratamiz. Bu o’yinda dastlab o’quvchiga, qandaydir so’zning ma’nolarini topish, keyinchalik, ulardan gap tuzishda foydalanish vazifasi beriladi. Masalan:

1. “Chiroyli”, “tabiat”… kabi so’zlar va bu so’zlarning ma’nosini topish vazifasi beriladi.

Chiroyli-go’zal-maftunkor-betakror-bejirim-nafis-zebo-xushsurat….

Tabiat-atrof-olam-borliq…

2. Shu so’zlar yordamida gap tuziladi:

Bugun tabiat behad chiroyli.

3. Gapdagi so’zlar o’z ma’nodoshi bilan almashtirilib, yangi gap tuziladi:

- Hozir atrof rosa maftunkor.
- Ayni damda olam juda betakror.
- Shu paytda borliq o’ta go’zal.

4.Matn beriladi va matn ichidan so’zlar o’z ma’nodoshlari bilan almashtiriladi.

Bunday mashg’ulotlar asosida tashkil etiladigan o’yin-topshiriqlar ham, birinchidan, o’quvchilarning so’z boyligini oshirish, so’zlardan nutqda to’g’ri va o’rinli foydalanish, ko’rgan, eshitgan, kuzatgan, bilgan narsalarni og’zaki va yozma shakllarda ixcham, to’g’ri va ravon ifodalay olish, nutqda o’zbek adabiy tilining boy ifoda vositalarini ishga sola bilishga hizmat qilmog’i lozim.

Modomiki, shunday ekan, ona tilidan tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlarning o’ziga xos xususiyati lisoniy vazifa bilan nutqiy vazifaning o’zaro uyg’unligidadir. Lisoniy vazifa til hodisalarini kuzatish, ularni o’zaro taqqoslab o’xshash va farqli tomonlarni aniqlash, umumlashtirishlar asosida qoida va ta’riflar chiqarish kabilarda namoyon bo’lsa, nutqiy vazifa so’zning ma’nosini sharhlash, nutqiy sharoitda uning o’z va ko’chma ma’noda qo’llanganligini aniqlash, ma’lum bir so’z o’rnida Shu ma’noni ifodalovchi boshqa so’zni qo’llash, yoki matnning mazmunini **saqlagan** holda shaklini o’zgartirish kabilarda namoyon bo’ladi. Darsda qo’llaniladigan o’yin-

topshiriqlardan biri lisoniy malakalarni shakllantirishga qaratilsa, keyingisi nutqiy vazifani ko’zlaydi.

Ularning o’zaro uyg’unligi til hodisalarining mohiyatini anglab, uni amaliy ko’nikma va malakaga aylantirishga keng yo’l ochadi. Ba’zan bir topshiriq shartida ham lisoniy, ham nutqiy vazifa qo’yilishi mumkin. Masalan, berilgan so’zlar sirasini davom ettirish bu so’zlar orasidagi o’xshash tomonlarini aniqlash hamda hosil bo’lgan so’zlarga ma’nodoshlar topish, shu so’zlarni qatnashtirib gaplar tuzish kabilar lisoniy vazifa bilan nutqiy vazifaning bir yaxlitlik hosil qilishi namunasidir. O’yin-topshiriq shartida avval nutqiy vazifa, keyin lisoniy vazifa qo’yilishi mumkin. Bunday hollarda qoida, xulosa va ta’riflar bajarilgan nutqiy vazifalar asosida yuzaga chiqadi. O’quvchi nutq birliklarini tahlil qilish asosida til birliklari xususida umumiy xulosaga keladi. Hozirgi zamon til ta’limi ko’proq ana shu usulning samarali ekanligini ko’rsatadi.

Ta’lim jarayonining samaradorligi bu jarayonga qo’yiladigan talabga og’ishmay amal qilish bilan belgilanadi. Ona tilidan uyushtiriladigan ta’limiy o’yinlarning samaradorligi ham bevosita unga qo’yiladigan qat’iy talablarga bog’liq. Tildan tashkil etiladigan o’yinlarga qo’yilgan eng asosiy talablardan biri o’yin-topshiriqlar shartining tushunarliligi va ilmiyliligidir. Ilmiylik va tushunarlilik ta’limning bir-biri bilan chambarchas bog’langan prinsiplaridandir. Agar o’yin-toshiiriq ilmiy bo’lsa-yu, tushunarlilikka qat’iy amal qilinmasa, uning samarasi aniq va ijobiy bo’lmaydi.

Adabiy talaffuz me’yorlarini shakllantirishga oid o’yinlar esa deyarli barcha ona tili mashg’ulotlarida tashkil etilishi mumkin. Chunki

talaffuz me’yorlari ona tilidan o’rganiladigan mavzular bilan aloqador bo’lib, o’quvchilar to’g’ri talaffuz qoidalariga, ifodali o’qish yoki so’zlashishda aniqlik darajasiga to’la rioya qilishga o’rganadilar.

Og’zaki va yozma nutq malakalari ustida ishlash mazmunini ko’proq so’z zahirasi ustida ishlash, so’zdan nutqiy faoliyatda to’g’ri va o’rinli foydalanish, matn mazmunini saqdagan holda shaklini o’zgartirish, she’riy asarlarning mazmunini nasriy yo’l bilan bayon qilish, voqea-hodisani oddiy, badiiy va ilmiy uslublarda bayon qilish, boshlanish qismi berilgan matnni davom ettirish, berilgan matnni kengaytirish va qisqartirish kabi mashqlar tashkil etadi.

Xullas, ona tilidan o’yin-topshiriqlarni tuzishda "til-me’yor-nutq mutanosibligi" prinsipiga qat’iy amal qilinsa, mashg’ulotlarning samaradorlik darajasi ancha yuqori bo’ladi.

Ta’limiy o’yinlarni tanlashda har bir sinfning o’quv imkoniyati, o’quvchilarning o’ziga xos xususiyatlari, o’rgatilayotgan til hodisasining maqsadi kabilar hisobga olinadi.

Shunday qilib, ona tilidan tashkil etiladigan ta’limiy o’yinlar mazmuni o’z ichiga, asosan, to’rt omilni qamrab oladi:

1) o’yinning vazifasi;

2) o’yinning harakati;

3) o’yinning qoidasi;

4) o’yinning yakuni.

O‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun o‘quvchilarga beriladigan o‘yin-toshpiriqlar murakkablik darajasiga ko‘ra, asosan, uch turga ajratiladi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarga beriladigan o‘yin-toshpiriqlar turlari

t/r	**Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarga beriladigan o‘yin-toshpiriqlar turlari**	
1	Qayta xotirlashga asoslangan o‘yin-topshiriqlar	Qisqartirib so‘zlab berish, qahramonlarni ajratish, xulosani bayon etish
2	Qisman izlanishga oid o‘yin-topshiriqlar	Hikoya qahramonlariga munosabat bildirish, ularni ijobiy yoki salbiy jihatlarini izohlash
3	Ijodiy o‘yin - topshiriqlar	Hikoyani davom ettirish, yangi qahramon yoki syujet qo‘shish

Qayta xotiralashga asoslangan o‘yin-topshiriqlar o‘quvchidan hech qanday ijodiylikni, egallagan bilimlarni yangi sharoitda qo‘llashni, yaratuvchanlikni talab etmaydi. Bunday o‘yin-topshiriqlarni bajarish o‘quvchiga katta murakkablik ham tug‘dirmaydi. Oldin o‘rganilgan mavzular va bo‘limlar yuzasidan muayyan bilimga ega bo‘lgan o‘quvchi bunday topshiriqlarni mustaqil bajarishi mumkin.

Qisman izlanishga oid o‘yin-topshiriqlar o‘quvchidan ma’lum bir yordamga asoslangan holda ijodiy faoliyat ko‘rsatishni talab etadi. Agar o‘quvchi oldin egallangan bilimlarni yangi sharoitda, tom ma’noda notanish sharoitda qo‘llashda o‘zida ishonch sezsa va uni bemalol uddalay olsa, topshiriqning qisman ijodiyligiga ehtiyoj qolmaydi. Topshiriq shartini bajarish uchun o‘quvchi tashqaridan (masalan, sinfdoshlaridan, o‘qituvchisidan, darslik va o‘quv qo‘llanmasidan, lug‘atlardan, ma’lumotnomalardan va h.k) foydalansa, o‘z-o‘zidan ravshanki, topshiriq qisman izlanishli bo‘lib qoladi.

Ijodiy o‘yin-topshiriqlar oldin egallangan bilimlarni tamomila yangi sharoitda qo‘llash demakdir. Shubhasiz, bu jarayon o‘quvchidan

ijodiylikni, izlanuvchanlikni talab etadi. O‘yin-topshiriqni bajarishda o‘quvchi faqat o‘zida mavjud ichki imkoniyatlarga tayanadi.

Innovatsion o‘qitish texnologiyalari boshlang‘ich ta’lim jarayoniga tadbiq etilishining samarasi shundaki, noodatiy vaziyatlar o‘quvchilarning mutolaaga qiziqishlarini muvofiqlashtirishga yoki xususiy maqsadlarni umumiyga keltirishga yo‘naltirilgan haqiqiy jarayonlarini modellashtirishga yordam beradi. Bu o‘quvchi tasavvurida aniq voqeiy syujetni shakllantirish va badiiy asarni yanada tushunarliroq bo‘lishi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Innovatsion pedagogik faoliyat evristik uslullarni egallash va kreativlikning rivojlanishiga katta turtki beribgina qolmasdan, har doim ham ijodiy masalalarni muvaffaqiyatli hal etishga kafolat bermaydi.

Kreativlikni rivojlantirish uchun tashkil etiladigan mikromuhit ta’siri ostida, shaxsiy xususiyatlar yuzaga chiqa boshlaydi. Bu esa dars davomida o‘quvchilar o‘rtasida kutilmagan ziddiyatli va bahsli vaziyatlarni keltirib chiqarishi ham mumkin. O‘qituvchi pedagogik mahorat, nazokat va takt asosida o‘quvchilar jamoasini doimiy nazorat qilib turishi, amaliy jarayonda kuzatiladigan fikrlar qarama-qarshiligi bilan bog‘liq holatlarni solib turishi zarur.

KITOB O‘QISHNI NIMA UCHUN O‘RGATAMIZ?

Avvalambor bir necha savollarga murojaat qiladigan bo’lsak,

- Nega bolalar kitob o‘qimaydilar?
- Buning uchun nima qilishimiz kerak?
- Kitob o‘qish bolaga nima beradi?

- Bolalarni kitob o‘qishga qanday o‘rgatamiz, qabilidagi ko’pchilikni qiziqtirayotgan muammolarga duch kelamiz.

NEGA BOLALAR KITOB O‘QIMAYDILAR?

Ko‘pgina ota-onalar bolalarining umuman kitob o‘qimasligi, kitoblarga qiziqmasligi, kitob o‘qish o‘rniga turli videolar tomosha qilib vaqtini zoye sarflayotganligidan noliydilar.

Buning asosiy sababi - o‘qishga qiziqmaslikdir. O‘qishga qiziqmaslikning sababi esa o‘qiy olmaslik. Inson biror ishni bajara olmasa, demak unga nisbatan qiziqishi so‘nib boradi. Shunday ekan, avvalambor, o‘quvchilarga to‘g‘ri o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishimiz kerak ekan. Oilada ota-onalarning namunasi ham bolalarga o‘z ta’sirini o‘tkazmay qo‘ymaydi. Shuni unutmaslik kerakki oilada mutolaa bolalarni ham kitobxonlikka chorlaydi. Qush uyasida ko‘rganini qiladi, degan naql bejiz emas.

BUNING UCHUN NIMA QILISH KERAK?

Avvalambor, bolalarga berilgan vazifani bajarishni o‘rgatish kerak. Buning uchun beriladigan vazifa bola uchun quvonchli kayfiyat bag‘ishlashi zarur. Sen vazifani uddalamading, bu ishing o‘xshamadi, deb bolalarni o‘qishga bo‘lgan qiziqishini so‘ndirib qo‘yish mumkin. “Mana shu matnni tezda o‘qib chiqing”, deyishdan ko‘ra, “Matnga sarlavha qo‘ying”, “Matn ichidan unli harflar bilan boshlanadigan so‘zlarni topib, tezda tagiga qalam bilan chizib chiqing”, “Matnda nechta undosh tovush bilan boshlanuvchi so‘zlar mavjud ekan”... tarzida bolaga matn, hikoya haqida ma’lumot to‘plashga, uning matn bilan

tanishishiga imkon berishi kerak. Matn asosida ishlangan rasm yoki animatsiyalar ham matn mazmunini tushunishga yordam berishini unutmaslik kerak. Bola matn mazmunini tushunsa, uni o‘qiy oladi. Matnni hech bo‘lmaganda 3 marta o‘qib chiqqanidan so‘ng bolaga endigi vazifa bir daqiqadi tezroq sur’atda o‘qishni taklif qilish mumkin.

KITOB O‘QISH BOLAGA NIMA BERADI?

O‘quvchilarni kitobxonlikka o‘rgatish, o‘qishga muhabbat ruhida tarbiyalash, ular ongida kitob mutolaasi, o‘z maqsadiga erishish hamda jamiyatga ijtimoiy moslashishda zarur vosita ekanligini singdirish bugungi kundagi dolzarb vazifalardan sanaladi. O‘quvchilarda kitobxonlik mutolaasi o‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan jarayon emas. Boshlang‘is sinflarda tashkil etiladigan sinfda va sinfdan tashqari o‘qish darslari o‘quvchilarni yoshlikdan kitob mutolaasiga qiziqtirish uchun muhim vosita bo‘lib hisoblanadi. Xususan, sinfda va sinfdan tashqari o‘qish darslarida o‘qituvchi tanlaydigan badiiy asar sinf o‘quvchilar orasida bo‘layotgan ba’zi noqulay vaziyat va ziddiyatlarni hal etishda ham muhim omil sifatida xizmat qilishi mumkin. [2] Bunda o‘qituvchi va ota-onalarning sifatli hamkorligi ham yo‘lga qo‘yilishi zarur. Chunki, o‘quvchi shaxsida kitobxonlik mutolaasi o‘qituvchilar yordamida shakllantirilsa, uyda ota-onalar o‘quvchida kitob o‘qish madaniyatini hosil qilishi kerak. Shu jihatdan ota-onalar o‘quvchining yoshiga va aqliy darajasiga mos kitoblarni tanlashi va kitob bilan ta’minlashi maqsadga muvofiqdir. Tajribalarga ko‘ra, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi qaysi mavzudagi kitoblarga qiziqsa, ularga aynan shu mavzudagi kitoblarni taqdim qilish muhim ahamiyatga ega. Qiziqarli kitoblarni

mutolaa qilgach, o‘quvchida kitob o‘qishga havas yanada oshadi. Shuningdek, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va maqsad sari intilishning paydo bo‘lishiga erishiladi.

BOLALARNI KITOB O‘QISHGA QANDAY O‘RGATAMIZ?

Boshlang‘ich ta’lim davrida o‘qituvchilar va ota-onalar tarbiya jarayonining samarasi bo‘lgan kitobxonlikka o‘quvchilarni ko‘proq qiziqtirishlari kerak va ularning o‘qiyotgan kitoblari sonini monitoring qilib borish, hatti-harakatlarini ijobiy baholash va rag‘batlantirish maqsadga muvofiqdir. Monitoring yuzasidan sinfda kitobxonlik musobaqalari, ma’lum kitob yoki kitobdagi hikoya asosidagi test sinovlari va inssenirovkalar, suhbatlar, munozaralar, kitobxonlar bayramlari, kitob ko‘rgazmalari, yangi kitob bilan tanishuv tadbirlari, kitoblar annotatsiyasi, o‘qilgan kitoblar burchagi, yangi kitoblar jamlanmasi kabi tadbirlar tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bunday ishlarga o‘quvchilarning o‘zlari ham chin ko‘ngildan ishtirok etishga harakat qiladilar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitobxonlik va mutolaa ko‘nikmalarini hosil qilishdan yana bir maqsad – ularni xalqimizning madaniy-tarixiy, ma’naviy-axloqiy merosi bilan tanishtirish, buyuk mutafakkirlarimizning ibratli hayoti va ijodini keng yoyish, buyuk ajdodlarimiz qoldirgan boy madaniy va ma’naviy merosga sadoqat hissini tarbiyalash, muqaddas qadriyatlarimizning mohiyatini anglab yetish kabi tuyg‘ularni uyg‘otishni keng yo‘lga qo‘yish, kitob vositasida tarbiyalashning ilg‘or usul va mexanizmlarini yaratishdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning kitobxonlik va mutolaa ko‘nikmalarini

shakllantirishda asosan, kitob tanlash va o‘quvchining dunyoqarashi va saviyasiga mos bo‘lgan adabiyotlarni taklif qilish muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarda kitobxonlik va mutolaa ko‘nikmalarini shakllantirish maqsadida badiiy asarlarni ifodali o‘qish, o‘qilgan kitoblar haqida suhbat, rasmlar asosida so‘zlash, notanish so‘zlar mazmunini tushuntirish, lug‘at boyligini oshirish, badiiy adabiyot kechalari va biror mavzuga bag‘ishlangan kitoblar ko‘rgazmasi tashkil etish kabi turli usullar qo‘llaniladi. Bu kabi usullar o‘quvchi shaxsi, uning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish, ijodiy tasavvurni shakllantirish, qiziquvchanlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Shuningdek, o‘qilgan asarlardagi tarbiyaviy ahamiyatni izohlab berish ham katta ahamiyatga ega. Xususan, sinfda va sinfdan tashqari o‘qish darslarida o‘qituvchi tanlaydigan badiiy asar sinfda o‘quvchilar orasida bo‘layotgan ba’zi noqulay vaziyat va ziddiyatlarni hal etishda ham muhim omil sifatida xizmat qilishi mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘qish darsligida kiritilgan badiiy asarlar va hikoyalarning aksariyati o‘quvchilar hayoti, ijobiy va salbiy xislatlarning ifodasi bilan

xarakterlidir. Darslarda va kitobxonlik yuzasidan tashkil etilgan to‘garak mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning yoshi va qiziqishiga mos kitoblarni mutolaa qilish, badiiy asarlardan parcha hikoya qilib berish, voqea va kechinmalarni his ettira olish, Vatanga mehr va muhabbatni tarannum etuvchi she’rlar, yaxshilik, mehr-oqibat, odob-axloq, kamtarlik, mehnasevarlik singari insoniy fazilatlarni madh etuvchi maqol va hikmatlarni tushunarli tarzda ifodali va o‘quvchiga tushunarli va ta’sirli qilib aytib berish, o’qilgan asarlar nomini ko’rsatib berish - o‘quvchilarni mazkur adiblar ijodiga nazar solishga chorlaydi. Kitoblarning bosma yoki elektron variantlarini namoyish etish (slaydlar yordamida), multimediyalardan foydalanish ham o‘quvchini beixtiyor asar mutolaasiga undaydi. Ta’limdagi bu kabi yondashuv o‘quvchilarda badiiy adabiyotga havas va qiziqish uyg‘otadi, ularda fikrlash qobiliyatini o‘stiradi. Chunki o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirishning psixologik omili bolani kitoblar olamiga olib kirishda motivatsiya xosil qilish bo‘lib hisoblanadi. Motivatsiya bolani o‘qishga undaydi. Kattalar bolaga kitobning sirli dunyosini ochishi va bu yo‘lda uni qo‘llab-quvvatlab turishi muhim.

“MATNNI TASVIRLASH” USULLARI

Matnni tasvirlash matn ustida ishlashda katta ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, undan to‘g‘ri foydalanish esa asarda yozuvchi tasvirlagan hayotiy manzaralarni o‘quvchilar aniq tasavvur qilishlari uchun qulay imkoniyat yaratadi. Matnni ikki xil tasvirlash mumkin:

A) So‘z bilan tasvirlash

B) Grafik tasvirlash

Masalan, **4-sinf “O‘qish kitobi”dagi Qudrat Hikmatning “Bahor”** she’ri asosida “She’rda dastlab nimalar haqida gapiriladi?”, “She’rdagi fikr yuritilgan narsalarni ketma-ket aytib bering”, “Shoir bahorni tasvirlashda qanday tasvir usullaridan foydalangan?” kabi savol-topshiriqlardan foydalanish o‘quvchilar faolligi oshiradi. Savol-topshiriqlar ustida jamoa, juft va yakka tartibda ishlash mumkin.

Yoki she’rdagi tabiat tasvirini matn, hikoya, ertak yoki boshqa janrdagi asarga aylantirish asosida so’z orqali tasvirlash vazifasi beriladi. Masalan:

O’quvchilarga she’r matni beriladi. She’rga qarab o’quvchilar ertak yoki hikoya, yoki yangi she’r tuzishi kerak.

“Bahor kunlarining birida ikki o’rtoq uchrashib qolishdi. Ular bahor tabiatining go’zalligidan bahramand bo’lib anhor yuzini yelpiyatgan mayin shamollar iforidan rohatlandilar. Qirg’oqdagi tollar soyabonlar kabi tizilishib, oynadek suv yuzida o’z aksini ko’rayotganga o’xshardi. Tong yellari jiydazorga kirib yo’qolgandek mayin o’ynoqlardi. Maysa-o’tlar esa ularning orqasidan kuzatib qolgandek tebranar edilar. Shu payt ikki o’rtoqning diqqati tutlar ustiga o’g’zida cho’p-xas olib, in qurish uchun harakat qilayotgan qushlarga tushdi. Osmono’par teraklar ham bahorda kulrang po’stiga oro bergandek ko’rinardi. Yam-yashil o’tloq singari bepoyon bedapoyalar, chinorlarda chug’urlayotgan qushlarga e’tibor bermasdan bo’lmasligi, bu

manzara bahorning ko’rkiga yanada husn bag’ishlayotganligi ikki o’rtoqni chamanzordek gullagan o’z ona Vatanini yanada ko’proq sevishga chorladi.”

GRAFIK TASVIRLASH

Bunda o’quvchilar matn asosida rasm chizishlari kerak. Bunday vazifalar asosan uyda beriladi. Rasm chizish uchun matnningalohida qismi tanlanishi ham mumkin. **Masalan: “Chumchuqlarning og’zida cho’p-xas”, “Soyabon tollar – oyna - suvda ko’rar o’zini…” va h. k**

“MISRANI TUGAT” O’YINI

Bu o’yinda o’quvchilar har bir misrani to’g’ri ketma-ketlikda qo’yib chiqishi, ikkinchidan misradagi tushib qolgan so’zlarni, o’ng tomonda berilgan so’zlardan topib, uni yozishlari kerak. She’r yodlashda qiynaladigan, diqqati tarqoq o’quvchilarga she’r yodlatishda bunday usullar juda yaxshi samara beradi.

Yelpib-yelpib	**mayin shamollar**
Uchib yurar	**ko’rar o’zini**
Qirg’oqlarda	**anhor yuzini**
Oyna suvda	**soyabon tollar**

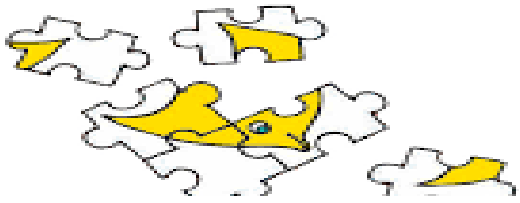

HIKOYALASH USULI

O’qituvchi xattaxtaga bir nechta so’z yozib qo’yadi. **Masalan**: **quyosh, bulut, yomg’ir, shamol**… kabi. O’quvchilar mustaqil ravishda shu so’zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Bunda ularning lug’at boyligi oshishi bilan birga, gaplarni to’g’ri tuzish, tovushlarni to’g’ri tallaffuz qilish, ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi. O’qituvchi faol ishtirokchilarni vaqti-vaqti bilan rag’batlantirib borishi o’quvchilarning o’ziga bo’lgan ishonchini orttiradi va bundanda faol bo’lishiga undaydi. Mazkur o’yinlardan nafaqat dars jarayonida, balki darsdan tashqari mashg’ulotlarda, to’garaklarda, o’quvchilarning mustaqil faoliyatlari va uy vazifalarida ham bemalol foydalanish mumkin.

ALIFBO HARFLARI TURKUMIDAGI O’YINLAR

“A” o’yini

O’yinda o’quvchi o’zbek tilida **“a”** harfi bilan boshlanuvchi so’zlarni turli manbalardan topib yozishi va maxsus daftarga to’plab borishi kerak. **Asal, ayiq, ayg’ir, ayyor, aql, ayvon, ayb, asal, achchiq, ayron, atir, abadiy, aytmoq…**

“B” o’yini

Bahor, bobo, botir, boqiy, barhayot, betakror, bino, baland, Buxoro, bog’, bunyod, barpo…

“D” o’yini

Diyor, dona, do’lana, doira, dazmol, dastur, daftar, diyor, davra, do’st, dushman, davo, dashnom…

Hamma harflar doirasida shu tarzda ishlangandan so’ng har bir o’quvchida so’zlar zaxirasi to’planadi. O’quvchida so’z doirasi to’plangach, unda bog’lanishli nutqning shakllanish uchun mavjud so’zlardan foydalangan holda gaplar tuzish mashqlari amalga oshiriladi**:**

1. **Ayiq aqlli, abjir asalarini aqlsizlikda aybladi. Aslida asalari atirgul atrofidan amallab aylangandi.**
2. **Bizning boqiy Buxoromizda baland-baland binolar bor. Bu binolar buyuk bobokalonlarimizning betakror bunyodidir.**
3. **Doktor Diyora do’stlarini doim davolaydi.**

Keyingi bosqichda o’quvchilarga kichik matn tuzish vazifasi beriladi:

“Ch”

Chakalakzor chetiga chirmashgan chirmovuqqa chiqqan chigirtka chirillab chumolini chaqirdi. Chirillagan chigirtkadan cho’chigan chumoli cho’l chetini chamalab chopdi. Chopganidan charchab chanqagan chumoli cho’nqayib chelak chetiga cho’kdi…

“QARAMA-QARSHI SO’ZLAR” O’YINI

Bu o’yin mantiqiy tafakkuming hamda nutqnining rivojlanishiga yordam beradi.

O’yinni individual tarzda ham, guruh bilan ham o’tkazish mumkin.

O’yin sharti quydagicha: o’qituvchi o’quvchiga bir so’zni aytadi, o’quvchi shu so’zning ma’nosiga qarama - qarshi bo’lgan so’zni topib aytishi kerak.

Masalan: katta - kichik, **issiq** – sovuq, **achiq** – shirin, **qorong’u** – yorug’, **keng**-tor, **uzoq**-yaqin, **baland**-past, **och**-to’q… va hokazo.

Odatda ba’zi bolalar o’yin boshida biroz qiynalshadi, aytilgan so’zga javoban antonim so’zni emas, sinonim so’z bilan javob beradi, masalan: katta – baland, uzun - uzoq kabi. Ammo o’yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so’ng o’quvchilar yaxshi o’ynaydilar. O’yin bir necha marta o’tkazilganidan so’ng o’quvchilar abstrakt tushunchalami ham osonlik bilan tushunadilar, qiyin savollarga ham oson javob beradilar, shunda o’quvchilarning nutqi ham rivojlana boradi.

Masalan: chaqqon - yalqov, **ishchan** – dangasa, **shirin**-achchiq, **oq**-qora, **osmon**-yer… kabi so’zlarga ham tez javob topa oladilar.

“ORTIQCHA” O’YINI

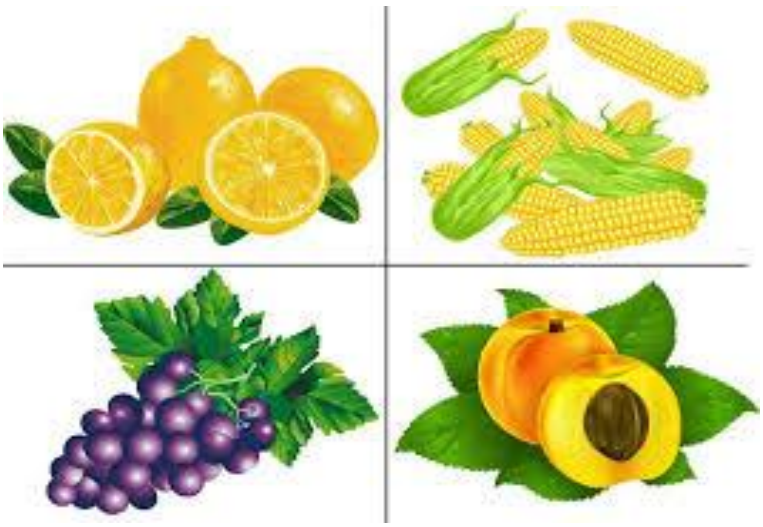

Bu o’yin rasmlar yordamida va rasmlarsiz o’ynaladi. O’quvchiga bir guruhga kiruvchi uchta predmet rasmi yoki nomi va boshqa guruhga mansub bitta predmet rasmi beriladi yoki nomi aytiladi.

Masalan: dala, bog’, adir, osmon. O’quvchi bir turkumga mansub so’zlarni o’qiydi yoki rasmga qarab nomini aytadi, ular orasidan ortiqchasini topib, uning nomini aytmasdan, “ortiqcha” degan so’zni aytadi. Oquvchidan o’z fikrini asoslab berishi so’raladi. Bu o’yinlar o’quvchilarning tafakkuri rivojlanishiga yordam berishi bilan birga ularda nutqning o’sishiga ham yordam beradi.

O’yin individual tarzda o’tkazilsa ham, guruhda musobaqa ko’rinishida o’tkazilsa ham o’quvchilarning qiziqishi ortadi.

“O’ZARO BOG’LIQLIK” O’YINI

O’quvchilarga rasmli kartochkalar tarqatiladi. Masalan: daraxt, bola, uy… O’quvchilar kartochkalardagi rasmlar bilan tanishib chiqqach, rasmdagi predmet haqida gapirib beradi.

Masalan: 1-o’quvchi: “Bu daraxt. Daraxt bog’da o’sadi va meva beradi. Uning juda ko’p turlari bor. Daraxtlar nafaqat mevali, balki manzarali ham bo’ladi”. Navbat ikkinchi o’quvchiga beriladi. U ham o’zidagi predmet haqida gapiradi va o’zidagi predmet bilan birinchi o’quvchidagi predmetni o’zaro bog’liqligini aytishi kerak. “Bolalar daraxtlardagi mevalarni yaxshi ko’radilar. Sog’lom bo’lish uchun mevalardan juda ko’p iste’mol qiladilar. O’yinqaroq bolalar daraxtlarning ustiga chiqadilar. Manzarali daraxtlardan qurilish materiallari olinadi”. 3-o’quvchi: “Uylar kishilarning yashash manzillaridir. Kishilar uy qurishda yog’ochdan foydalanishadi. Yog’och asosan mevali va manzarali daraxtlardan olinadi. Bunday daraxtlarga terak, chinor, gujum, yong’oq, tut… kiradi. ”

Har bir o’quvchi o’zidagi predmet haqida gapiradi va ikkinchi boladagi predmet bilan o’zidagi predmet orasidagi bog’liqlikni topishi kerak. O’yin shu tartibda davom etadi.

“QANDAY ISHLATILADI”

O’quvchilarga imkon qadar ko’p hollarda ishlatilishi mumkin bo’lgan narsa yoki predmet nomi aytiladi. Har bir o’quvchi predmetga nisbatan o’z fikrini aytadi. Masalan: O’qituvchi “qalam” so’zini aytadi. O’quvchi tez o’z javobini aytadi. (rasm chizish, yozish, xatcho’p, ko'rsatkich) O’qituvchi boshqa o’quvchiga ham “qalam” so’zini takroran aytsa, boshqa o’quvchi yangi so’zni aytishi kerak.

“QANDAY BOG’LANADI?”

O’quvchilar aylana shaklida o’tiradilar. Olib boruvchi o’quvchilardan biriga to’pni otayotib, bir-biri bilan bog’lanmagan 2 ta so’zni aytadi. Masalan: daraxt va barg, ona va bola, maktab va o’quvchi, kitob va javon, quyosh va gul, yomg’ira va kamalak va hokazo. To’pni tutib olgan o’quvchi so’z juftligi orasidan umumiy belgini aytib to’pni qaytaradi. Masalan: daraxt va barg- daraxt bargsiz o’smaydi, ona va bola-oila a’zolari, maktab va o’quvchi-maktabda o’quvchilar o’qiydilar, kitob va javon-kitoblar javonda saqlanadi… O’yin orqali o’quvchida bog’lanishli nutq rivojlanadi.

“SAYOHAT”

O’quvchilarga maktabdan yoki uylaridan ma'lum bir joygacha bo’lgan yo’lini tasvirlash topshirig'i beriladi. O’quvchilar bir necha kun davomida “obyekt”ni mustaqil kuzatadilar va uni og’zaki tasvirlab beradilar. Ma’lum mavzu ham tanlanishi mumkin. “Uydan maktabgacha”, “Ertakdagi sarguzasht”, “Kutubxona”, “Kitob do’koni”,

“Maktab hovlisi”, “Sport maydonchasi”…. Sinchkovlik, ziyraklik, kuzatuvchanlik, atrof - muhitga diqqat - e’tibor talab etiladigan bu o’yin vositasida Vatanni sevish, tabiatga muhabbat, yon atrofga e’tiborli bo’lish hislarini tarbiyalash mumkin. Bundan tashqari, mazkur o’yinlardan foydalanganda o’quvchilarning nutqi rivojlanad, lug'at boyligi yanada ortadi, mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi.

“SO’Z VA HODISALARNI ESLASH” TA'LIMIY O’YINI

Sinf o’quvchilari kichik guruhchalarga birlashtiriladi va har bir guruh bittadan so’z tanlaydi.

Masalan: Dovuchcha, danak, do’mbira, doira, dolana, paxta, piyola, parta, pomidor kabi so’zlar

O’quvchilar kartochkani tanlaydilar. Daraxt, paxta so’zlarining birinchi bo’g’ini (da-), (pax-)ga bo’g’in qo’shib, yangi so’z hosil qilish vazifasi beriladi. Masalan: **da-** da-la, da-da, da-ra, da-nak, Da-mir, Da-min…; Pax-ta, pax-moq, pax-la-von…

1. Berilgan so’zlarga ohangdosh so’zlar topish: paxta, taxta, shaxta, vaxta…
2. Berilgan so’zlar bilan bog’liq bo’lgan barcha so’zlarni eslash: paxta, momiq, chigit, g’o’za, ko’sak; Daraxt, barg, gul, meva, danak, kurtak, tomir, ildiz…
3. Berilgan so’zlar ichidan birini tanlash va so’z ichidan yangi so’z topish: **daraxt** – xat, rad, dara,
4. Berilgan so’zlar bilan bog’liq birorta hodisani eslash, hikoya, ertak, sarguzasht yozishga harakat qilish vazifasi beriladi.

“XOTIRADA SAQLASH” O’YIN-MASHQI

6 ta o’quvchi aylana bo’lib joylashadilar. 1-o’quvchi 1 ta ona tili yoki o’qishga doir so’z aytadi., 2-o’quvchi 1-o’quvchi aytgan so’zni takrorlaydi va o’zi ham 1 ta so’z aytadi. 3-o’quvchi 1 va 2-o’quvchi aytgan so’zlarni takrorlaydi va o’zi ham 1 ta qo’shadi. O’yin shunday davom etadi. Agar o’yinda biror so’zni aytolmay qolgan o’quvchi o’yindan chiqishi lozim. O’yin tugagandan so’ng bolalardan o’yinda o’zini qanday his etganligi so’raladi. Masalan:

1)- *o’qituvchi*

2)- o’qituvchi, muallim

3)- o’qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi

4)- o’qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, murabbiy

5) - o’qituvchi, muallim, ustoz, tarbiyachi, murabbiy, trener

“MENI TUSHUN” *O’YINI*

O’yinda 2 o’quvchi taklif etiladi. Birtasi ikkinchisiga qarab biror narsani tasvirlab beradi. 2 - o’quvchi buni nimaligini topadi. Agar topolmasa sinfda o’tirgan qolgan o’quvchilardan so’raladi. Keyin 2 chi o’quvchiga navbat beriladi. Ikkinchi o’quvchi birinchi o’quvchiga

boshqa biror narsani tasvirlab beradi. Birinchi o'quvchi qanday narsa ekanligini aytishi lozim. Masalan: Quyosh charaqlab turibdi. Yomg'ir yog'a boshladi. Osmonda ranglar hosil bo'ldi.

Javob: Kamalak

b) O'yinda topishmoq sifatida yoki she'riy misralar bilan biror tushuncha ta'riflanadi. Bolalar nima haqida gap borganiga qarab, nomini topadi.

Masalan: Suyamasang turolmas,

Sen minmasang yurolmas.

Javob: Velosiped

Yuqorida keltirilgan ta'limiy o'yinlar o'quvchilarning darsda faolligini oshirish bilan birga bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yengillashtirish va mustahkamlash, nutq o'stirishga yo'naltitirilgan har bir mashg'ulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

"QOFIYALAR" O'YINI

O'quvchilarga qofiyadosh so'zlarni topish vazifasi topshiriladi. Masalan: ***tosh*** so'zini ***bosh*** so'zigacha davom ettirish talab etiladi.

Namuna: ***tosh, mosh, qosh, yosh, osh, dosh, chosh, bosh***.

Or, tor, bor, xor, zor, kor, yor, dor…

"MA'NODOSHINI TOP" O'YINI

O'quvchilardan so'zlarning juftini davom ettirish so'raladi. Masalan: ***chiroyli-go'zal-latif-maftunkor, katta-ulkan-buyuk-hashamatli-bahaybat, kichik-mitti-jajji-mo'jaz, tabiat-borliq-atrof-olam, ot-yo'rg'a-saman-toy, yaxshi-ajoyib, zo'r, a'lo, ijobiy…*** .

Berilgan so‘z ma’nodoshlarini ko’proq topib aytgan o‘quvchi rag‘batlantiriladi.

“DAVOM ETTIR” O‘YINI

Bunda o‘quvchilardan faqat bir ishtirokchi guruh nomidan belgini anglatuvchi so‘z aytadi, qolgan guruhlar navbat bilan tugagan harfdan boshlab so‘z aytadilar. So‘zlar faqat qanday? qanaqa? so‘roqlariga javob bo‘lishi kerak. O‘qituvchi tushuntiradi o‘quvchilar bajaradi.

Masalan: go’zal, latif, farosatli, iboli, intiluvchan, nafis, sohibjamol, lobar, rostgo’y, yolg’onchi, ishchan, nafosatli, ibratli, ishbilarmon, noyob, bahaybat, tortinchoq, qobiliyatli, imonli…

“KIM CHAQQON” O‘YINI

O‘qituvchi biror koptokchani boshqa bir o’quvchiga yuborib unga savol beradi. O‘quvchi tez javobni aytib koptokchani o’qituvchiga qaytarishi kerak. Masalan:

1. Unda aksimiz ko’rinadi. (oyna)

2. Osmonda tunni yoritadi (oy)

3. Bahor va kuzda tomchilaydi (yomg’ir)

4. Yetti rangda bo’ladi (kamalak)

5. Atigi bir kun yashovchi hasharot (kapalak)

“ORTIQCHASINI TOP” O‘YINI

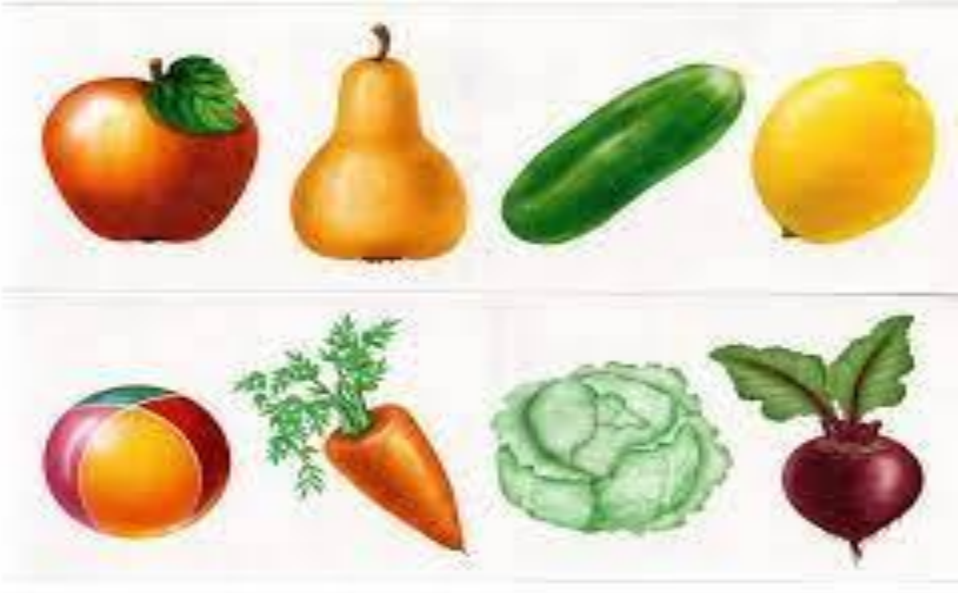

Bu o‘yinda o‘quvchilar so‘zlar qatoridan noto‘g‘risini topadi.

1. dala, bog’, o’rmon, qizil, gulzor.

2. ona, bola, buvi, mayin, opa.

3. katta, sho’x, osmon, shirin.

4. ko’rkam, kelajak, qizil, sho’r.

“TARTIBGA SOL” O‘YINI

O‘quvchilar aralashtirilgan so‘zlarni to’g’ri ketma ketlikda joylashtirib gap tuzadi.

Masalan: **maftunkor tabiat nihoyatda kiradi bahorda manzarasi tusga. o’z ulasha nurlarini boshladi zarrin quyosh. dam boqqa olish borib o’ynadik rosa kuni.**

1. Bahorda tabiat manzarasi nihoyatda maftunkor tusga kiradi.

2. Quyosh o’z zarrin nurlarini ulasha boshladi.

3. Dam olish kuni boqqa borib rosa o’ynadik.

“JUMBOQ” O‘YINI

O‘qituvchi buyumlar nomlari yozilgan qog‘ozlarni stol ustiga teskarisiga qilib qo‘yadi. O‘quvchilardan biri qog‘ozlardan bittasini

shunday tasvirlashi kerakki, qolgan o‘quvchilar gap nima haqida borayotganligini darrov tushunib javob berishlari kerak.

1. Bu yerda gulning nomi yozilgan. U har xil: qizil, sariq, oq rangda bo‘lishi mumkin. U juda xushbo’y bo‘ladi. (Javob “atirgul”)

2. U doim kishini quvontiradi, yangi yilda bizga sovg’alar ulashadi. (Javob “qorbobo”)

3. Uni bolalar mazza qilib tomosha qiladilar. O’rgatilgan hayvonlar turli tomoshalar ko’rsatadilar (Javob “sirk”)

“JUFTINI TOP” O’YINI

O’quvchilar jamoasi ikki guruhga bo’linadi. 1-guruhda ish-harakatni bildiruvchi so’zlar yozilgan kartochkalar, 2-guruhda predmetning nomini bildirgan so’zlar yozilgan kartochkalar jamlanmasi beriladi. 1-guruh “uchadi” so’zi yozilgan kartochkani ko’rsatganda, 2-guruh “qush” so’zini topishi kerak. Masalan: **“yuradi”-“poyezd”, “pishiradi”-“oshpaz”, “kuylaydi”-“xonanda”, “sayraydi”-“bulbul”, “o’sadi”-“daraxt”, “suzadi”-“baliq”….**

“SO’Z MA’NOSINI TOP” O’YINI

So‘zdan nima anglashilsa, o‘sha so‘zning lug‘aviy ma’nosi bo‘lishi tushuntiriladi. “Dumaloq, bir tomoni oppoq, bir tomoni qip-qizil, shirin bu nima, o‘quvchilar?” - deyilsa, ular **“olma”** deyishlari, “Oppoq, yumshoq, momiqdek mayin nima?” - deyilsa, **“paxta”** deb nomlanishi mumkin. Hikoya va mashq tarkibida o‘zlashgan so‘zlarga duch kelamiz. **Maktab, kutubxona, qalam** singari so‘zlar ongimizga garchi singib ketgan bo‘lsa ham, bu so‘zlar arab tilidan olinganini, **bank, marmelad** so‘zlari polyak, ispan tillaridan o‘zlashganini, **futbol,**

basketbol, voleybol, gandbol, hotdog so’zlari aslida ingilizcha ekanligini aytib izohlash mumkin.

“SO‘Z JUFTLARINI DAVOM ETTIR”

O’qituvchi o’quvchiga turli so’zlarni aytib turadi. O‘quvchilardan so‘zning juftini topish va ularning ma’nosini sharhlash so‘raladi. Masalan: ***qal’a-qala, she’r-sher, sa'va-sava, qattiq-qatiq*** Berilgan so‘z juftlarini belgilangan miqdorda (10-15 ta so‘z jufti) yetkazgan o‘quvchi rag‘batlantiriladi. Bu o‘yin sinf o‘quvchilarini guruhlarga ajratgan holda sinf taxtasida ham bajartirilishi mumkin. Qatordagi har bir o‘quvchi doskaga chiqib, bitta so‘z juftini yozadi va bo‘rni ikkinchi o‘quvchiga tutqazadi. O‘yin shu tartibda davom ettiriladi.

STRUP-TEST

Bolalarga tez o‘qish ko‘nikmalarini shakllantirish uchun **Strup-test** usuli juda katta yordam beradi. Bu test diqqatni jamlash uchun juda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Strup-testda ranglar ishtirok etadi. Bunda ranglarning nomi umuman boshqa rangda yoziladi. Lekin shrift rangi uning nomiga mos kelmaydi. O‘quvchidan yozuv qanday rangda yozilgani so‘raladi.

Masalan

QIZIL SARIQ YASHIL ZARG’ALDOQ KO‘K MOVIY

BINAFSHA QIZIL SARIQ YASHIL ZARG’ALDOQ KO‘K

MOVIY BINAFSHA QIZIL SARIQ YASHIL ZARG’ALDOQ

KO‘K MOVIY BINAFSHA QIZIL SARIQ YASHIL QORA

Bunday usul o‘quvchida diqqatni tezda jamlay olishga va uni berilgan vazifaga qaratishga yordam beradi.

MIYANING IKKALA YARIM SHARLARI FAOLIYATINI MUVOFIQLASHTIRUVCHI MASHQLAR

Mashqlarning bu turi miya o‘ng va chap yarim sharlarining sinxron tarzda faollashuviga asoslanadi hamda o‘quvchida diqqatni jamlashga yordam beradi. Bunday mashqlardan biri rasm chizish mashqi bo‘lib, bunda bola ikkala qo‘li bilan bir vaqtning o‘zida bir xildagi tasvirni chizishi talab etiladi.

XATCHO‘P YORDAMIDA O‘QISH

Tez o‘qish mashqining bu turi o‘quvchiga xatcho‘pdan foydalanib, uni matn qatori ustiga yurgizgan holda o‘qishga yordam beradi. Asta sekinlik bilan xatcho‘pni tezroq yurgizish orqali tez o‘qish malakalari mukammallashib boradi.

Xatcho‘p yordamida o‘qishning “S”, zigzagsimon, vertikal to‘lqinli, ikki xatcho‘p, “sekinlashtirilgan S” va boshqa usullari mavjud. Asosiysi, tez o‘qishni maqsad qilishdir. Ishga kirishishdan oldin gigiyena talablariga rioya qilish muhim.

O‘quvchilar qalbida kitobga mehr uyg‘otish uchun o‘qituvchining o‘zi yuqori kasbiy mahoratli, nutqi ravon bo‘lishi, mavzularni turli yo‘llar bilan tushuntira olishi, o‘quvchilarni ijodkorlikka va tashabbuskorlikka o‘rgatishi, ular bilan uzluksiz ta’limiy hamkorlikda ishlay olishi, ularni mustaqil va mantiqiy fikrlashga o‘rgata olishi kerak. Bo‘sh o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni ham ta’limiy faoliyatga jalb qilishda kitobxonlik va badiiy asarlar tahlili muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Chunki o‘z fikrini so‘zlar orqali bayon etishga qiynaladigan o‘quvchiga

asar yuzasidan rasm chizish va chizgan rasmi yuzasidan fikr-mulohaza yuritib so‘zlab berishi faol fikrlashga oid ko‘pgina imkoniyatlarni ochib beradi. Bunday bolalar hech bo‘lmaganda asarlarni tinglaydilar va asar yuzasidan o‘z xulosalarini shakllantiradilar, fikrlarini oydinlashtiradilar. O‘rtoqlarining kitobdagi asar yuzasidan bildirgan mulohazalari boshqa bolalarni ham kitoblarning sirli dunyosiga bevosita yetaklaydi.

O‘quvchilarni kitobxonlikka qiziqtirish nafaqat maktabda, balki darsdan tashqari oila va mahallalarda ham adabiyotimizning betakror namunalaridan bahramand bo‘lish orqali o‘zbek tilining boyligi, go‘zalligi, jozibasi va mukammalligini ochib berishi mumkin. Buning uchun oilalar o‘rtasida “Eng kitobxon oila”, “Kitobxon bolalar ko‘chasi”, “Kitob marafoni”, “Kitobxonlar shaharchasi”, “Kitobxonlarga sovg‘a aksiyasi” kabi tadbirlar orqali barchani kitobxonlikka jalb qilish, murg‘ak bolalarimizga yuksak ma’naviy namuna bo‘lish va ularni kitobxonlik ruhida voyaga yetkazishga asos bo‘lishi mumkin. Fransuz yozuvchisi Deni Didro "Odamlar kitob o‘qishdan to‘xtasalar, fikrlashdan ham to‘xtaydilar", [4] deya qayd etadi. Darhaqiqat, boshlang‘ich sinf o‘quvchisini avvalo, kitobda tasvirlangan voqelik qiziqtiradi. Asta-sekin bu qiziqish uning hissiyotlari va aqliy qobiliyatiga ta’sir qilib, tasvirlangan voqelik bilan hayot voqeligini taqqoslay boshlaydi, asar qahramonlarining hatti-harakatlari va ularning xususiyatlari haqida o‘ylay boshlaydi, asar qahramonlarining holatidan ta’sirlanadi. Badiiy asarlardagi asosiy g‘oyalar: yaxshilik va yovuzlik o‘rtasidagi kurash oqibatida insonning baxt yoki halokatga yuz tutishining ifodasi o‘quvchini xulosa chiqarishga undaydi. Ko‘p kitob mutolaa qilgan o‘quvchi o‘ziga kerakli xulosalarni shakllantira oladi. Natijada u o‘z

bilimini, dunyoqarashini kengaytiradi va bilimli, savodli, madaniyatli, ma’naviy yetuk, ruhan tetik va e’tiqodi mustahkam inson bo‘lib yetishadi.

Yuksak ma’naviyatli va ta’lim – tarbiyasi yuqori saviyada bo‘lgan farzandlarimiz, shubhasiz, Vatanimiz kelajagi, xalqimizning tayanchi bo‘la oladi. Farzandlarimiz tarbiyasi va kamolotida esa kitobxonlikning o‘rni beqiyos. Yoshlarimizning barkamol avlod bo‘lib voyaga yetishini istasak, ularda kitobga mehr uyg‘otishimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, bunday tarzdagi o’yin-mashqlar o’quvchilarda nutqiy, lingvistik, anglash, faol fikrlash ko’nikmalarini shakllantiradi, ularda hozirjavoblikni rivojlantiradi, lug‘at zaxirasini boyitadi, nutqni ravonlashtiradi. Shuningdek, tahliliy – tanqidiy, aniq mantiqiy fikrlashni riojlanishi hamda o‘z g‘oyalarini, fikrlarini yozma va og‘zaki shaklda ixcham bayon etishga imkoniyat yaratadi. O’yinlar jarayonida o’quvchilarda bir – birini hurmat qilish, bir – birini fikrini inobatga olish, to’g’ri qaror qabul qilish, ijtimoiy yondashish, faollik va muammoga diqqatini jamlash sifatlari shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ`ibot qilish bo`yicha komissiya tuzish to`grisida. // Prezident Farmoni. “Xalq so`zi” gazetasi, 2017-yil 13-yanvar. – № 9. – B.
2. A. Abduqodirov, R. Ishmuhammedov. ”Ta’limda innovatsiya” Toshkent -2010

3. Jo’rayev A.J. Tarbiyaviy darslarni o’tish. Sinf rahbarlari uchun qo’llanma. -T.:O’qituvchi, 1994 y.
4. Tal’at G‘afforova.“Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar” Toshkent– 2011.
5. Mehriddinov Z.Isamuhammedov O." Boshlang'ich ta'lim saboqlari" Toshkent 2014
6. Ziyayev R." Ta'limda integratsiya" Toshkent :"O'qituvchi"-2018
7. Ortiqov A. Nutq madaniyati va notiqlik san’ati. T.: 2002.
8. Rasulov R., N.Husanov., Q.Muydinov. Nutq mahorati. T.: 2006
9. Tolipova J.O. Pedagogik kvalimetriya. T.: 2017.
10. Qahhorov I. Notiqlik san’ati. T.: 2015.
11. www. sputniknews.uz.
12. www.ziyouz.com
13. www.kitob.uz
14. www.natlib.uz